

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 111 1990

Svenska Litteratursällskapet

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Ulla-Britta Lagerroth, Margareta Wirmark

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Ulf Boëthius

Umeå: Sverker R. Ek

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Slottet ing. AO, 752 37 Uppsala

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,
Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. AO, 752 37 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör vara väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskriptet.

ISBN 91-87666-04-9

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell Tryckeri, Uppsala 1991

tan obrukat arkivmaterial. Hon har också analyserat det med en strikt och konsekvensrik statistisk metod; den har givit betydligt pålitligare resultat än de mer impressionistiska metoder en mindre energisk forskare kanske frestats att ta till inför det väldiga arkivet. Som har framgått övertygas jag minst av avsnitten om bokauktionens historia i Sverige och vad som går att få fram om säljarna. Men de fint utförda partierna om utbudet och köparna på BAK bör säkert bli standardläsning för den som sysslar med bokvanor och de intellektuella gruppernas historia i det svenska 1700-talet. Anita Ankarcronas pionjärundersökning av Stockholms bokauktionskammare ger mycket ny kunskap, både om vilka böcker som stod till buds på BAK och vad köparna var villiga att bjuda för dem. Genom den kan vi verkligen urskilja litet mer av den gustavianska bokköparens ansiktsdrag.

Johan Svedjedal

Birgitta Svanberg: *Sanningen om kvinnorna. En läsning av Agnes von Krusenstjernas romanserie Frökarna von Pahlen*. Gidlunds. Sthlm 1989.

Birgitta Svanberg är den första som ur ett kvinnoperspektiv gjort en brett upplagd, verkcentrerad undersökning av Agnes von Krusenstjernas sju band stora romansvit *Frökarna von Pahlen*, som kom ut 1930–1935 och gav upphov till den skoningslösa Krusenstjerna- eller Pahlen-fejden.

Avhandlingens syfte är, som det klargörs i kapitel I, att nå fram till en nytolkning av romanserien i ljuset av modern feminism med texten, inte författaren, i centrum, varvid framför allt kvinnoskildringen fokuseras. Ur ett dubbelperspektiv vill Birgitta Svanberg undersöka dels dess förhållande till 1930-talets historiska situation, ideologier och skönlitterära tradition, dels dess relevans för henne själv som en kvinnopolitiskt medveten person på 1980-talet. Den senare informationen är viktig och säger att läsaren av avhandlingen bör hålla i minnet att Birgitta Svanbergs blick, tolkarens blick, har sin förutsättning i en kvinnopolitisk erfarenhet.

Metoden är först och främst närläsning och tolkningsredskapen hämtas från angloamerikansk och fransk feministisk litteraturkritik samt från djuppsykologiska personlighetsteorier. Även uråldrigt myt får bilda utgångspunkt för förståelsen.

Bortsett från ett flertal upprepningar har avhandlingen en överskådlig och läsarvänlig struktur och är uppdelad i två större block som föregås av en bakgrundsteckning i andra kapitlet. Där diskuteras David Sprenghals medverkan i romansviten och Birgitta Svanberg ansluter sig i stort till de bestämmingar som Olof Lagercrantz gör i sin avhandling *Agnes von Krusenstjerna* (1951). Delvis i polemik med sin manlige föregångare menar hon dock att Sprenghals inskott är till förfång för romansvitens rytm och stämning. Därefter förs en genrediskussion och *Frökarna von Pahlen* bestäms som en kvinnlig kollektivskildring, samtidigt som den också sågs vara besläktad med den ro-

mantiska traditionens bildningsroman. Vidare berörs Pahlen-fejden, som med sina nationalistiska och rasistiska undertoner placerade Agnes von Krusenstjerna i ett socialt, kulturellt och ekonomiskt utanförskap.

I avhandlingens följande två huvudavsnitt formulerar Birgitta Svanberg med hjälp av olika djuppsykologiska och feministiska modeller samt sin ideologikritiska läsning en rad frågor och problemställningar, som lyfter fram förbisedda nivåer och sammanhang i Pahlen-sviten. Den första av dessa två avdelningar bjuder på en ingående läsning av tre destruktiva och hotfulla modersgestalter samt deras relationer till sina familjer, och då i synnerhet till sina tonårsdöttrar. Övertygande visas här hur dessa kvinnors narcissism och självupptagenhet driver döttrarna in i immanens, förfelad revolt eller död. Det senare behandlas i kapitel V, där Birgitta Svanberg fängslande och med en fin känsla för textens djupare stråk avtäckar den ena betydelsenivån efter den andra. I det därpå följande kapitlet avhandlas »hemmets monster», den barnlösa Adèle Holmström, som i Birgitta Svanbergs förståelse blir en komplex motbild till primitivisternas kvinnoporträtt. Det Krusenstjerna visar upp är det snäva livsrum som kvinnors kärlekslängtan tilldelas i ett patriarkalt system med ett nedärvt kvinnoförakt. Därmed ifrågasätter författarinnan det vitalistiska budskapet med dess oproblematiske kärleks- och kvinnosyn. Det mest specifika för romansvitens kärleksdiskurs är inte självklar, om man så vill manlig driftsutlevelse, utan kvinnlig klivenhet och skräck för att objektifieras i den erotiska upplevelsen. En dylik dubbelhet präglar även naturuppfattningen. Det tryggt vegetativa hotas ständigt av det destruktivt animala.

Avdelning II är den mest omfattande i framställningen och sträcker sig över sju kapitel, där Birgitta Svanberg företar en läsning av de olika romandelarna i kronologisk ordning och med Petra och Angela von Pahlen i fokus, fostermodern och hennes fosterdotter. Deras liv tillsammans tolkas som ett stort upplagt projekt för att utforska förutsättningarna för en konstruktiv mor/dotterrelation. Huvudpoängen är att deras förhållande skulle vara en positiv motbild till romansvitens övriga mor/dotter-elände, ett förhållande som inrymmer »växt» och »självständighet» (s. 74) samt »respekt för andras integritet» (s. 81), ett möte mellan två självständiga subjekt. Samtidigt friläggs den gåtfulla underström som går genom texten till följd av Petras och Angelas mystiska samhörighet. Gränserna mellan deras kvinnoroller är diffusa och tenderar att plånas ut. Detta blir på ett plan det metaforiska uttrycket för det som Birgitta Svanberg skarpsynt ser som Pahlen-seriens undermedvetet önskeuppfyllande element, den narcissistiska drömmen om återvändandet till modersfämnen.

Bakom det drama som utspelar sig mellan de båda kvinnorna anar hon vidare Demeter/Persefonemyten som en strukturerande princip, där identifikationen mellan mor och dotter är så stark att de båda uppfattas som ett och samma väsen.

Det kvinnorike som *Frökarna von Pahlen* till sist mynnar ut i förstås dels som en sannolikt medveten

protest mot 1930-talets fascistiska kvinnoideologi som skyttade också i svensk nativetspropaganda; dels som en feministisk gensaga mot ett patriarkalt samhälles normsystem. I en okonventionell och matrilokal ordning upphöjs i stället moderskap och systemskap till föredömliga samlevnadsformer. Pahlen-seriens kvinnor, menar Birgitta Svanberg, väljer inte en strategi som går ut på att arbeta för kvinnopolitiska reformer inne i systemet. De ställer sig utanför detta. Därmed skulle Krusenstjernas kvinnorike kunna parallellställas med det som Julia Kristeva i »Le Temps des femmes» (1979) betecknar som feminismens andra fas, en radikal feminism som förkastar den manliga ordningen till förmån för kvinnliga värden. Birgitta Svanberg finner också en överensstämmelse mellan Krusenstjernas vision och Luce Irigarays tankar i »Le marché des femmes» (1977) om kvinnliga isolat och separatistiska grupper för att kringgå patriarkatets utnyttjande av kvinnor.

Även på en mer allmän nivå avläses Pahlen-seriens emancipatoriska syfte som en kritik av en kvinnoförtryckande kultur, där mannens blick har monopol på tolkningsrummet och där kvinnan är offer för en känsla av brist och underlägsenhet. I gestaltningen av Jacob Levin går Krusenstjerna vidare rakt in i det tidiga 1930-talets debatt om barnbegränsning och kvinnans rätt till abort. Tematiseringen av lesbisk kärlek slutligen – i framför allt *Av samma blod* – reflekterar den nya kvinnorollen efter första världskriget liksom modernismens könsöverskridande projekt i riktning mot det androgyna.

Sanningen om kvinnorna är en spännande läsning och en bok med många bottenar, flödande rik på nya infallsvinklar, perspektiv och resonemang. Bland dessa urskiljer man en argumentering som följer i huvudsak tre centrala linjer. För det första menar Birgitta Svanberg att ett medvetet kvinnoperspektiv har varit avgörande för Krusenstjernas sätt att gestalta sitt fiktiva universum i akt och mening att avslöja och protestera mot en kvinnoförtryckande samhällsstruktur. Det tysta och uppenbart oproblematiska postulatet här tycks vara att Krusenstjerna är anakronistisk, d. v. s. kvinnosynen i *Fröknarna von Pahlen* är en projektion av författarinnans 1930-tal, inte ett försök att rekonstruera ett kvinnoideologiskt sammanhang som det såg ut runt 1910, då händelserna tänkes tilldraga sig. För det andra ser Birgitta Svanberg Petras och Angelas samvaro som en bild för författarinnans tilltro till det goda moderskapets möjligheter. Och för det tredje vill hon ringa in *Fröknarna von Pahlens* litterära sammanhang samt problematisera romansvitens förhållande till primitivismen, dit den av tidigare granskare förts på ett mer eller mindre oreflekterat sätt.

De här satserna drivs med entusiasm och eftertryck på en högst njutbar prosa. Däremot håller akribin inte samma höga standard och stundom brister det även i hänvisning till tidigare forskning. Inte minst Viveka Heymans tre uppsatser om Agnes von Krusenstjernas författarskap, publicerade i *Själar. Kvinnor mest* (1948), får en oförtjänt undanskymd plats.

Den metodiska skärpan lämnar också en del övrigt att önska, något som leder till oklarheter och motsä-

gelsor. Vad gäller valet av en djuppsykologisk suppleeringsbas för förståelsen av *Fröknarna von Pahlen* ter sig detta i högsta grad adekvat, med tanke på romansvitens tillkomsttid, makarna Krusenstjerna/Sprengels sympatier med kretsen kring Spektrum och Krusenstjernas ambition att utforska sexualiteten med hjälp av djuppsykologiska upptäckter. Det sätt på vilket Birgitta Svanberg gör bruk av denna tolkningsstrategi är emellertid mera diskutabelt. En lång rad olika auktoriteter mobiliserar, vilket exempelvis medför att en dotters definitiva frigörelse från sin mor förklaras än möjlig, än omöjlig, beroende på vilken sakkunskap som åberopas. Vidare förstås en och samma gestalt med hjälp av personlighetsmodeller, vilkas teoretiska fundament divergerar från varandra, som t. ex. Freuds och Jungs eller Nancy Chodorows och Julia Kristevas. Alfred Adler lyser med sin frånvaro och ändå var han lika aktuell på 1920- och 1930-talen som Jung, Freud eller Melanie Klein. Någon argumentering för varför Adler är ointressant för förståelsen förekommer inte, trots att avhandlingens ambition är att även rekonstruera Pahlen-seriens kulturella meningssammanhang. Ytterligare en komplikation är att tolkningsresultatet blir beroende också av *om* och *när* en djuppsykologisk läsning bedöms vara relevant eller inte. Vilken instans som avgör detta vägval blir dock oklart och leder till att fiktiva gestalter, i sig lika, tolkas på helt olika sätt.

Naturligtvis har man som forskare både rätten och privilegiet att hämta sina redskap där man själv finner det lämpligt och från högst skiftande håll. Dock är det fara värt att den antydda typen av eklekticism korrumpierar den djuppsykologiska tolkningsstrategins innersta syfte – att nå djupare in i texten än vad en naiv läsning gör möjligt.

Ett liknande dilemma möter enligt mitt förmenande även i Birgitta Svanbergs bruk av feministisk teori och metod, där det blir oklart var hon själv står i förhållande till de skiftande feministiska synsätt som åberopas för att avtäcka romansvitens sanning om kvinnorna. I en generös pluralism stöder hon sig på en feministisk kritik alltifrån Simone de Beauvoirs kvinnosyn, som har sin förutsättning i en existentalistisk filosofi, till Julia Kristeva, som bestämmer det kvinnliga som en lingvistisk position – det som är marginaliserat och står utanför den symboliska ordningen, Faderns lag – samt hela det angloamerikanska registret däremellan. Styrkan i detta arbetssätt är att Birgitta Svanberg kan visa att *Fröknarna von Pahlen* är en i högsta grad mångljudande text; svagheten att hon rör sig med modeller vilkas teoretiska utgångspunkter stundom är svärförenliga.

Som varje tolkning aktualiserar även Birgitta Svanbergs en läsare-textproblematik. Kvinnoforskaren Patrocino P. Schweickart har i en uppmärksam studie från 1984 – »Reading Ourselves: Toward a Feminist Theory of Reading» – lyft fram den extra komplikation som den kvinnliga läsaren/tolkaren av kvinnliga texter involveras i. Eftersom en kvinnlig läsare av en kvinnlig text gärna ikläder sig försvarsadvokatens roll – för övrigt mer än begripligt i fallet Agnes von Krusenstjerna – flyter hon lätt ihop med författarsubjektet eller vice versa. Gränsen mellan

text/läsare riskerar att suddas ut samt texten att manipuleras så att den producerar den mening som passar läsarens intressen och teser bäst. Schweickarts ställningstagande är:

»The reader is a visitor and, as such, must observe the necessary courtesies. She must avoid unwarranted intrusions – she must be careful not to appropriate what belongs to her host, not to impose herself on the other woman» (s. 32).

Naturligtvis samtycker Schweickart till att varje läsakt definitionsmässigt är subjektiv, men hon betonar samtidigt vikten av att respektera textens autonomi. Det man som uttolkare bör sträva efter, fortsätter hon, är att hålla isär skrivandets och läsandets två olika kontexter, författarens och läsarens två olika horisonter (s. 37). Självfallet kan man inta olika ståndpunkter till detta resonemang, som ju innerst rör trätan om en text- eller läsardominant förståelse.

Personligen delar jag Schweickarts synsätt, medan Birgitta Svanberg utifrån sitt dubbelperspektiv stundom tycks blanda ihop Agnes von Krusenstjernas och sin egen horisont samt dessas respektive sammanhang. Därför kan det inte heller råda en fullständig konsensus mellan hennes och exempelvis min förståelse av *Fröknarna von Pahlen*. Här skall jag endast antyda ett par punkter där olika läsarter är möjliga.

För mig blir det kontroversiellt att som Birgitta Svanberg från ett 1980-talsperspektiv deducera en generell innebörd ur Pahlen-serien och förstå den som ett kvinnoemancipatoriskt argument med entydigt partitagande för kvinnan. Som Birgitta Svanberg poängterar problematiseras den kvinnliga sexualiteten kontra den manliga. På samma gång överlagras emellertid konflikten mellan kvinnligt och manligt av att en grupp kvinnor och män ställs mot en kvalitativt annorlunda grupp kvinnor och män. Gestalterna i dessa två poler varieras i ett slags perseverationsteknik och med skiftande grad av komplexitet. Nollpunkten i den negativt gestaltade, livsförnekande gruppen är en mor och en son; höjdpunkten i den grupp som upphöjer, inte profanerar kärlekens livskapande makt är en far och en dotter. Kvinnligt och manligt är med andra ord inga essentiella kategorier i Pahlen-serien utan relativa begrepp. Bortser man från detta, tvingas texten in i en än selektiv, än generaliserande läsning som den protesterar mot och som reducerar dess innebörd.

Om man väljer att respektera textens autonomi kan man vidare ifrågasätta Birgitta Svanbergs formulering av tendensen i *Fröknarna von Pahlen*. Enligt henne riktar den sig »mot manssamhället och mot den patriarkaliska äktenskapsinstitutionen på grund av den trånga plats som kvinnan tvingas inta inom dess ordning» (s. 389). Med tanke på vad som tematiseras i Pahlen-serien är detta en för vid formulering. Det är inte kvinnan i största allmänhet som är ett självklart offer för ett direkt eller internaliserat förtryck utan den unga kvinnan, dottern. Och det är från dotterns perspektiv och position som Krusenstjerna gestaltar en värld, där endast den dotter kan utvecklas i autentisk riktning, vars mor/fostermor är frånvarande.

Mor/dotter-problematiken hos Krusenstjerna har –

som Birgitta Svanberg utreder – en psykologisk nivå; men därtill en etisk-moralisk. Den senare hänger ihop med författarinnans reflektioner kring den självför-glömmande respektive den själviska kärleken, som i romansviten tematiseras i strukturen god/ond och som för övrigt möter i ett brev till Ellen Key redan den 23 juni 1917. Agnes von Krusenstjerna skriver:

»Moderskärlek som ju anses för den ädlaste av alla känslor fordrar genkärlek, förtroenden och uppoffringar från barnens sida. Ingen människa ger utan att fordra gengåvor, vare sig i kärlek, intelligens eller materiella ting.»

Eller med andra ord: moderskärlek är i grunden en egoistisk och självtillfredsställande kärlek, oavsett tid, klasstillhörighet eller samhällsstruktur. Mot den bakgrunden tycks mig Pahlen-seriens tendens först och främst riktas mot den konventionella värderingen av modern som den goda, självför-glömmande och självförsakande kvinnan. Genom att ifrågasätta modern bröt Krusenstjerna i samma stund mot ett månghundraårigt tabu, vilket ännu på 1930-talet var betydligt mer hotfullt och utmanande än att visa på äktenskapsinstitutionens snäva ramar. Sannolikt var gestaltningen av den svekfulla och possessiva modern samt dottern som värnlöst och utlämnat offer en av de vågsamma sanningar om kvinnorna som föresvävade Krusenstjerna i hennes uttalande om sitt författarskap i *Svenska Dagbladet* 1933, vilket fått bilda motto för Birgitta Svanbergs bok. Hon formulerar sig där i vändningar som talar dotterupprorets tydliga språk. Samtidigt är det hennes svaghet och begränsning att hon inte ser det patriarkala förtrycket i hela dess vidd.

I motsats till Birgitta Svanberg kunde man vidare hävda att Pahlen-serien inte förmår gestalta den goda mor/dotter-relationen som ett möte mellan två självständiga subjekt, inte ens i förhållandet mellan Petra och Angela. Birgitta Svanberg idylliserar deras samvaro och drar inte konsekvenserna av de svagheter och sprickor som hon själv bitvis ser. Också i denna konstellation tilldelas dottern en instrumentell plats och blir moderns medel att kompensera den egna bristen. Någon differentiering mellan ett jag och ett du äger aldrig rum. »Men nu förstod hon att hon begärt Angelas själ och hjärta i utbyte för sin kärlek.» är Petras klarsynta men skrämmande självreflektion (*Av samma blod* s. 313). Förutsättningen för att Petras omnipotenta projekt skall lyckas är att dottern är en Angela, en änglagestalt, som i en universell underkastelsegest knäböjer vid moderns fötter. En sådan dotter är en önskedröm för den mor som sätter likhetstecken mellan symbios och ett idealt mor/dotterförhållande. Symbiosen bär emellertid inte bara på begärets fullständiga tillfredsställelse utan också på individens utplånade och metaforiska död. Pahlen-serien mynnar så ut i en vacker men djupt regressiv mor/dottervision, som inte har mycket att skaffa med »växt» och »självständighet», en vision som inte förutser någon plats för den upproriska dottern. Petras/moderns lycka och succé bär på Angelas/dotterns förlust av sig själv.

En förståelse utifrån de ramar som *Fröknarna von*

Pahlen tillhandahåller har också implikationer för romansvitens genrebestämning. Där Birgitta Svanberg urskiljer en rörelse som går från passivitet till aktivitet, från omedvetenhet till medvetenhet ser jag en linje som rör sig från enkelhet över komplexitet och separation tillbaka till enkelhet och enhet eller, om man så vill, från paradistillvaro över syndafall och tillbaka till paradistillvaro. Detta är en cirkelrörelse som lika lite som Demeter/Persefonemyten rymmer ett utvecklingsperspektiv. Snarare än med bildningsromanen ter sig *Pahlen*-serien därför besläktad med »Prüfungsroman» eller vad Mikhail Bakhtin kallar »the novel of ordeal» (i *Speech Genres and Other Late Essays*, 1986, s. 11). Till skillnad från bildningsromanens utvecklingsprojekt handlar det i »Prüfungsroman» om ett antal prov som hjälten/hjältinnan måste bestå och hans/hennes kvalitéer är givna från romanens början för att få sin bekräftelse och expansion vid dess slut. Det stora testet för Petra i hennes relation till Angela är huruvida hon skall kunna bevara ett symbiotiskt förhållande intakt. Och själva prövostenen är hennes och fosterdotterns möten med mannen/kvinnan eller med världen. Ingen av dem utvecklas emellertid i egentlig bemärkelse genom att tid förflyter. Petra är redan på romansvitens andra sida ett handlande subjekt då hon beslutar sig för en alternativ livslösning och samlevnadsform, av Birgitta Svanberg med rätta betecknat som en »revolutionerande» handling (s. 148). Angela är och förblir obergripligt statisk. De två kvinnorna endast »prövas» av världen för att till sist vända den ryggen och försvinna in i Eka-tillvarons skyddade rum och park, in i en exklusiv kvinnosamvaro. Birgitta Svanberg förstår den senare än som »ett framtidsrike» (s. 412), än som en »verklighetsfrämmande» önskedröm, ett moderrike av idel kärlek och omsorg (s. 410). På lika goda grunder kan man hävda att det rör sig om en vision, som trots sitt förföriska skimmer bär på en djup ambivalens inför den omvända sexism som det allsmäktiga moderrikt implicerar och därmed på en utmaning av myten om den allomfattande och allgoda modern bortom brist och separation. En dylik problematik i den andra fasens feminism fokuseras f. ö. av Julia Kristeva i »Le Temps des femmes», vilket Birgitta Svanberg dock aldrig går in på, då hon parallellställer Kvinnoriket på Eka med detta stadium i kvinnoemancipationens utveckling.

Till avhandlingens förtjänster hör att den också syftar till att placera in *Fröknarna von Pahlen* i dess litterära kontext. På ett övertygande sätt gör Birgitta Svanberg därvid upp med föreställningen om Agnes von Krusenstjerna som det spontant skapande, oflekterade naturgeniet och visar hur romansviten skriver in sig i en bred kvinnlig litterär tradition. Dock får Krusenstjernas dialog med Ellen Key för sparsamt utrymme. Birgitta Svanberg formulerar det riktigt så att *Pahlen*-sviten både samtycker till och protesterar mot Ellen Key. Men framställningen blir en aning vilsledande, när perspektivet snävas in på det sätt som sker. Som Lagercrantz och Wittrock redan påpekat är romanserien djupt invaderad av Ellen Keys tankar och i mycket ett experimenterande med hennes teoretiska utopi om det tredje riket. Härvid

avtecknar sig ett intressant spänningsmönster, en kollision mellan ideal och verklighet eller annorlunda uttryckt en konflikt mellan mor (Ellen Key) och dotter (Agnes von Krusenstjerna), där dottern som en gång berusat sig med moderns ord försöker finna en egen position från vilken hon kan göra sin stämma hörd. *Fröknarna von Pahlen* ansluter sig emfatiskt till Ellen Keys tanke om moderligheten och samhällsmoderligheten. Men när denna skall omsättas i det konkreta, individuella moderskapet hopar sig hindren. Det biologiska moderskapets måste, sexualiteten, problematiseras. Och det enda moderskap som är utan vank och brist är madonnavisionen, modern och det nyfödda barnet. Så till vida traderar Agnes von Krusenstjerna f. ö. vidare ett mönster från de kvinnliga åttitalsförfattarinnorna – medvetet eller omedvetet.

Likt tidigare forskare avläser Birgitta Svanberg *Fröknarna von Pahlen* också mot bakgrund av en manlig litterär tradition och då främst den primitivistiska. Som redan framgått ifrågasätter hon emellertid Krusenstjernas samtycke till det vitalistiska jubelbudskapet och håller i stället fram författarinnan som en problematisk eller problematiserande primitivist i dialog med de manliga sexualromantikerna. Vidare noteras likheter, inte bara olikheter, som tecken på traditionstillhörighet. I båda fallen kvarstår dock en oklarhet, så till vida som Birgitta Svanberg inte vet huruvida Krusenstjerna verkligen läst de verk som aktualiseras.

Vad avser Lawrence borde hon kanske också ha uppmärksammat Krusenstjernas tidiga novell »Vid havet», publicerad i *Idun* 1920 (nr 26). Berättelsen är ett visserligen oskuldsfullt, men dock utkast till det Angelas kärleksmöte som skildras i *Ålskande par* och som Birgitta Svanberg ser som en replik på *Lady Chatterley's Lover*. Eftersom scenariot låg klart för Krusenstjerna redan åtta år före den engelska romanen, är det dock möjligt att tänka sig att *Pahlen*-serien har tillkommit oberoende av en läsning av Lawrence och att Krusenstjernas bekantskap med honom trots allt var indirekt genom de utförliga presentationer som gjordes i tidnings- och tidskriftspress. Dessa kan ha inspirerat författarinnan till namnval och yrkesval samt till modet att ta ut de erotiska svängarna, där hon usurperar Lawrences och vitalisternas öppenhet i den sexuella skildringen. Det känns i sammanhanget frestande att erinra om den franska feministen Claudine Herrmans »Les voleuses de langue». Därmed syftar hon på kvinnor som i ett slags emancipatorisk gest »stjäl till sig» ett manligt språks frigiordhet. Samtidigt får man naturligtvis i Krusenstjernas fall inte glömma bort att David Sprengel »tjänstvilligt» lånat ut sin penna för att »spetsa» framställningen.

Märkligt nog går Birgitta Svanberg likt tidigare Krusenstjerna-forskare däremot med tystnad förbi en romanserie som Agnes von Krusenstjerna uppenbart stiftat bekantskap med, Romain Rollands omfattande bildningsroman *Jean-Christophe*, översatt till svenska 1914–1917 av Louise Åkerman.

»Ni har det där *ljuset* och den där *kraften* inom Er som Jean-Christophe hade och som gjorde att alla som kommo i beröring med honom kände sig starkare

och gladare efteråt,» skriver författarinnan midsommaren 1917 med en reverens för både adressaten Ellen Key och den franske romanhjälten, vilken hos oss åstadkom en veritabel Rollandfeber. Inte heller Krusenstjerna var oberörd av den och *Jean-Christophe* framstår som en viktig del i det intertextuella rum, där *Fröknarna von Pahlen* skriver in sig. Dessutom finns ett par frapperande motivöverensstämmelser mellan Pahlen-serien och de två första delarna av Rollands *L'âme enchantée*, i svensk översättning 1923 och 1924.

Med tanke härpå kan perspektivet vidgas och *Fröknarna von Pahlen* placeras in i ett bredare litterärt spänningsfält än det primitivistiska. Vinsten med det är att romansvitens specifika tematik då avtecknar sig tydligare. Dess sårmarke tycks inte vara begärets Janus-ansikte eller det tvetydiga naturbegreppet, inte de flytande egogränserna eller kvinnors blodgemenskap, inte kvinnans skräck att objektifieras i den erotiska upplevelsen och inte heller äktenskapskritiken. Den unika nerven är tematiseringen av det regressiva symbiotiska begäret, vilket Birgitta Svanbergs avhandling också lyfter fram på ett skickligt och trovärdigt sätt. Dock skall det tilläggas att *Fröknarna von Pahlen* inte förutsätter att detta begär är exklusivt kvinnligt. Också flera av romansvitens män drivs av samma dödsdömda längtan efter den gränslösa bekräftelsen i modersfamnen.

Den expansiva feministiska teori- och metoddiskussionen här på 1980-talet flyttat fram sina positioner avsevärt, framför allt genom den s.k. genus-teorin. Birgitta Svanbergs avhandling inordnar sig dock snarare i tidigare kvinnoforskningens gynkritik med dess kvinnocentrerade perspektiv. Som sådan har *Sanningen om kvinnorna* metodiska tvetydigheter som utmanar till diskussion eller gensaga. Avhandlingens stora förtjänster är lika iögonenfallande. Den lyfter fram ett av den svenska mellankrigstidens mest fångslande kvinnliga författarskap och kastar nytt och perspektivrikt ljus över Agnes von Krusenstjerna som kvinnopsykolog och kvinnoskildrare. Efter Birgitta Svanbergs arbete går det inte längre att läsa Pahlen-viten på samma sätt som tidigare. Därtill kommer *Sanningen om kvinnorna* att bli en viktig utgångspunkt för den som vill intressera sig för *Fröknarna von Pahlen* som litterärt konstverk, vilket ligger utanför de ramar som Birgitta Svanberg har ställt upp för sin bok.

Ingeborg Nordin Hennel

Eva Vikström: *Sverigespel. Kent Anderssons och Bengt Bratts dramatik 1967–71 mot bakgrund av samhälls- och teaterdebatten*. Acta Universitatis Umensis. Umeå Studies in the Humanities 88. Umeå 1989.

Den avhandling som dramaforskaren Eva Vikström i mars 1989 lade fram till offentlig granskning vid Umeå universitet bär titeln *Sverigespel* med underrubriken Kent Anderssons och Bengt Bratts dramatik 1967–71 mot bakgrund av samhälls- och teaterdebat-

ten. Tyngdpunkten har Vikström naturligt nog lagt vid analyser av vad som sedermera kommit att gå under beteckningen Göteborgstrilogin, alltså pjäserna *Flotten* (av Kent Andersson, uppförd 1967), *Hemmet* (av Kent Andersson och Bengt Bratt, likaledes uppförd 1967) och *Sandlådan* (av Kent Andersson, uppförd 1968), som ägnas var sitt kapitel.

Huvudsyftet har varit att granska mot vilken social och kulturell bakgrund Göteborgs stadsteaters grupp-teateridéer växte fram under 60-talet och sedan analysera hur dessa förverkligades på scenen. Det är därför naturligt att de tre huvudkapitlen föregås av en bakgrundsteckning av det sociala, ekonomiska och kulturella klimatet i Sverige under 60-talet, av den kulturella debatten i allmänhet och teaterdebatten i synnerhet. Förhållandena vid Göteborgs stadsteater under den aktuella perioden skisseras också och Vikström deklarerar sina utgångspunkter i förhållande till källaget osv. Detta sker i sammanlagt fyra kapitel, som alltså föregår de tre pjäsanalyserna som står i fokus och som också följs upp av ett försök till receptionsanalys i ett kapitel om mottagandet.

Efter en översikt över perioden 1969–71, bestående av en kortare redogörelse för repertoarutvecklingen vid Göteborgs stadsteater och de debatter som blev följden därav, t.ex. den s.k. röt månadsdebatten i pressen, är vi så framme vid slutkapitlet, som behandlar pjäsen *Tillståndet* (av Kent Andersson och Bengt Bratt, uppförd 1971). Analysen av *Tillståndet*, som i sin egenskap av meta-pjäs får sägas ligga på en något annorlunda nivå än de pjäser som kommit att räknas till trilogin, är också avsedd som Vikströms slutkommentar till och sammanfattning av avhandlingen i dess helhet.

Formellt sett lämnar avhandlingen en del övrigt att önska. Rent språkligt kännetecknas den ibland av en viss vaghet, där författaren gör en kringgående rörelse i stället för att slå fast de fakta som utan tvivel är resultatet av hennes forskarmödor. Mot denna lite luddiga formuleringskonst ställs av och till försök till en mer vetenskaplig stringens, som dock i sina språkliga uttryck riskerar att kantra över i en något tungfotad kanslissvenska. Hänvisningstekniken kunde med fördel ha gjorts läsarvänligare.

Av särskilt intresse är kapitlet *Samhällsbild, författare, källor*, liksom huvudkapitlen om *Flotten*, *Hemmet* respektive *Sandlådan*, plus det till dessa anslutande kapitlet om mottagandet. Författaren konstaterar själv att »varje metod att analysera en scenhändelse rymmer sin speciella problematik, eftersom en rekonstruktion, vilken form den än har, aldrig kan göra rättvisa åt det sceniska skeendets komplexitet» (s. 48). För att så långt sig göra låter ändå uppnå rekonstruktioner av just scenuppsättningar har Vikström använt sig av TV-insceneringar av *Flotten*, *Hemmet* och *Sandlådan* som huvudkällor, för att sedan komplettera med intervjuer med berörda författare, med regissören Lennart Hjulström, med bilder från scenuppsättningar och med recensionsmaterial. Hon har dessutom haft tillgång till ljudupptagningar från själva föreställningarna – eller i varje fall från vissa föreställningar.

Det säger sig självt att det inte är någon lätt uppgift